Kansalaisyhteiskunta 1 (2015), 74—96

TEEMA-ARTIKKELIT

OIKEUDETTOMASSA ASEMASSA OLEVAT SIIRTOLAISET KOLMANNEN SEKTORIN ASIAKKAINA

Näkökulmia tapausesimerkin kautta

Mervi Leppäkorpi*

Johdanto

Tapasin tässä artikkelissa kuvaamani henkilön (H1) paperittomille siirtolaisille suunnatussa drop-in -kahvilassa, missä tein väitöskirjatutkimukseeni liittyvää osallistuvaa havainnointia. Hän oli saapunut kaupunkiin alun perin turistina, jäänyt töihin ja asumaan ja hakenut lopulta turvapaikkaa. Turvapaikkaprosessi oli käsitelty kaikissa oikeusasteissa loppuun, mutta henkilön terveys oli sen jälkeen heikentynyt ja tämä saattoi muodostaa uuden perusteen oleskeluluvalle. Tarkastelen tässä artikkelissa oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten asemaa kolmannen sektorin tuottamien palveluiden käyttäjinä, ensisijaisesti tämän tapausesimerkin kautta.

Olen kerännyt aineistoa Hampurissa, Tukholmassa ja Helsingissä vuoden 2014 aikana monipaikkaista etnografiaa hyödyntäen osana väitöskirjatutkimustani oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten ja ei-julkisen järjestelmän välisestä suhteesta. Pitkäaikainen toimintani siirtolaisia tukevissa verkostoissa mahdollistaa myös radikaalien toimijoiden tuottamien palveluiden tutkimisen. Tutkimuseettisistä syistä en tarkenna, mistä kaupungista tapausesimerkissä on kyse. Esimerkiksi Saksassa ilman oleskelulupaa maassa oleskelevien auttaminen on kriminalisoitu (§ 96 AufenthG). Anonymiteetin vuoksi en myöskään

* *Mervi Leppäkorpi valmistelee yhteiskuntapolitiikan väitöskirjaa oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten asemasta Itä-Suomen yliopitossa. Hän on toiminut pitkään aktivistina yhdessä siirtolaisten kanssa eri maissa ja mantereilla*

erittele henkilöiden kansalaisuutta, ikää tai sukupuolta, vaan käytän koodeja pseudonymien sijaan. Koska tutkimukseni käsittelee tilannetta paikassa, jossa olemme, en esitä ihmisille kysymyksiä esimerkiksi lähtösyistä tai oikeudettomaan asemaan päätymisestä, vaikka nämä teemat usein nousevatkin keskusteluissamme esille.[1]

Prekaaria siirtolaisuutta tutkiva Jukka Könönen toteaa, että paperittomat, eli ilman oleskeluun oikeuttavia lupia maassa elävät siirtolaiset (*undocumented migrants*) ovat olleet Euroopassa poliittisella agendalla 1990-luvulta alkaen (Könönen 2014, 50). Suomessa ilmiö nousi esiin vasta tällä vuosikymmenellä. Aiheesta ilmestyi samanaikaisesti useita kirjoja ja Helsinkiin perustettiin paljon mediahuomiota saanut vapaaehtoisten lääkäreiden klinikka.

Siirtolaiset, joilla ei ole kotikuntaa tai oleskelulupaa, jäävät julkishallinnon kannalta harmaalle alueelle. Heistä muodostuu omia ”paperittomien” tai ”romanikerjäläisten” kategorioita, jotka perustuvat siihen, että ihminen on syrjäytetty hallinnon tunnistamista kategorioista. Palvelujärjestelmät pohjoisessa Euroopassa ovat sidottuja kansalaisuuteen ja asumisperusteisuuteen. Siirtolaisia ilman oleskelulupia ei virallisesti ole olemassa, joten perustuslailliset oikeudet ja ihmisoikeudet koskevat heitä lähinnä teoriassa (vrt. Heikinheimo 2011, PICUM 2010). Paperittomille siirtolaisille suunnattuja palveluita on perustettu kolmannen sektorin toimesta ja muille kohderyhmille suunnattuja anonyymeja palveluita mainostetaan yhä useammin myös paperittomille. Vaikka valtio ei virallisesti tunnista näiden ihmisten olemassaoloa, sekoittuvat valtio ja kolmas sektori kun osa toiminnoista tuotetaan suoraan tai välillisesti valtion rahoituksella, usein erilaisina hankkeina. Tällainen hybridisaatio on näkyvissä kaikissa tutkimuskaupungeissa.

Paperittomuutta on viime vuosina tutkittu myös pohjoisessa Euroopassa (esim. Ahonen 2014, Sigvardsdotter 2012, Sager 2011, Holgersson 2011, Leppäkorpi 2011, Cyrus 2004). Rakenteisiin ja kolmannen sektorin palveluihin on kiinnitetty huomiota, erityisesti terveyspalveluiden osalta (Keskimäki ym. 2014, Vogel ym. 2009) ja järjestöjen poliittista työtä on tarkasteltu kriittisesti (Ticktin 2011, Heck 2008). Kysyn tässä artikkelissa, millaista on oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten asiakkuus kolmannen sektorin tuottamien palveluiden käyttäjinä. Asiakkuutta ei ole tutkittu, vaikka esimerkiksi paperittomuutta tutkineet Erika Sigvardsdotter (2012), Helena Holgersson (2011) ja Miriam Ticktin (2011) sivuavat aihetta ja tuovat esiin asiakkuustilanteita. Selventääkseni asiakkuuden muodostumista tarkastelen aluksi yleisesti kolmannen sektorin palveluita oikeudettomassa asemassa oleville siirtolaisille. Analysoin palveluita sosiaalityön kirjallisuuden kautta, sillä tuotettavat palvelut ovat ottaneet usein sosiaalityön muotoja.

Käyn artikkelissani aluksi läpi käsitteet ja kontekstin ja kuvailen aineistoa ja tutkimusmetodia. Sen jälkeen käyn henkilön kokemusten kautta läpi sitä, millaista on olla asiakkaana kolmannella sektorilla. Avaan tutkimuskysymystäni sen kautta, millaisia kategorioita asiakkaan on täytettävä ja kuvailen rinnakkaisjärjestelmää, joka näyttäytyy julkishallinnon palveluihin verrattavana järjestelmänä. Käsittelen paperittomuuden luomaa kategoriaa, joka muuttuu julkishallinnon ulkopuolella paradoksaalisesti syyksi saada palveluita. Tarkastelen tämän käänteisen kontrollin kautta kysymystä siitä, kenen katsotaan ansaitsevan palveluita. Avaan lopuksi asiakkaan ja vaihtoehtoisen järjestelmän välisiä valtakysymyksiä.

Olen kiinnostunut siirtolaisuuden harmaista alueista ja ihmisten kokemuksista kategorioiden ulkopuolelle jäämisestä, marginaalisuudesta. Tutkimukseni ei kiinnity kansallisvaltioihin, vaan ihmisten kokemuksiin liikkumisesta, asettumisesta ja olemisen epävarmuudesta. Suomessa tällainen kriittinen siirtolaisuustutkimus, eli tutkimus, joka keskittyy muuttoliikkeen autonomiaan, ei ole vielä saanut laajasti jalansijaa (kts. Könönen 2014, 48-51).

Käsitteet ja konteksti

Suomen kieleen ei ole vakiintunut hyvää termiä puhua oikeudettomassa asemassa olevista siirolaisista (*irregular migrants*). Kansainvälisessä keskustelussa on jo pitkään vältetty leimaavan termin ”laiton maahanmuuttaja/ siirtolainen” käyttöä (Düvell 2008) ja suomen kieleen on vakiintumassa termi ”paperiton”, jota käytän kirjoittaessani täysin ilman oleskeluun oikeuttavia dokumentteja oleskelevista siirtolaisista (Leppäkorpi 2011, 25). Eri toimijoiden rajaus siitä, keitä paperittomilla siirtolaisilla tarkoitetaan, vaihtelee (Leppäkorpi 2011, 20-21). Käytän tässä artikkelissa laajempaa käsitettä ”oikeudettomassa asemassa oleva siirtolainen” kuvaamaan myös muita kolmansien maiden kansalaisia, jotka tosiasiallisesti elävät valtion alueella ilman oikeutta työskennellä tai käyttää tarvitsemiaan julkisen sektorin palveluita. Ilman oleskeluoikeutta maassa oleskelevien lisäksi kyse on esimerkiksi kolmansien maiden kansalaisista, jotka ovat menettäneet elämisen edellytyksensä eteläisen Euroopan maissa, eivätkä ole oikeutettuja työntekoon, sosiaaliturvaan tai peruspalveluihin muualla Euroopassa. Tutkimuksen ulkopuolelle jää empiiriseen havainnointiin liittyvistä syistä ryhmiä, kuten Itä-Euroopan romanit, joiden tosiasiallinen asema ei poikkea merkittävästi muista oikeudettomassa asemassa olevista siirtolaisista. (Vrt. esim. Saarinen ym. 2012, Leppäkorpi 2011.)

Siirtolaisuuden kategoriat, kuten pakolainen tai paperiton siirtolainen, eivät

ole identiteettejä. Ne eivät määrittele sosiaalista ryhmää tai kuuluvuutta, vaan kyse on oikeudellis-hallinnollisista kategorioista tai siitä, että henkilö ei täytä kategorioiden vaatimuksia ja jää niiden ulkopuolelle (Karakayali & Rigo 2010, 129). Kansalaisuutta ja kuulumista tutkiva Bridget Anderson (2010) kuvaa oleskelulupajärjestelmää muottina, joka tuottaa erilaisia ulkomaalaisuuden muotoja. Kategorioita ovat esimerkiksi opiskelijat, turvapaikanhakijat ja työntekijät. ”Laitonta” maahanmuuttoa ei ole olemassa, ellei lailliselle maahanmuutolle ja oleskelulle ole määritelty kriteereitä (esim. Dauvergne 2009; Düvell 2008). Paperittomuus on usein seurausta viisumin tai oleskeluluvan umpeutumisesta tai turvapaikkaprosessin päättymisestä (Düvell 2009, Düvell 2008).

Jokaisessa valtiossa ulkomaalaislaki luo omat kategoriansa ja siten myös kategorian ulkopuolelle joutumisen muodot. Tällainen muista poikkeava uusi kategoria tulee jatkossa Suomessa olemaan kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneet henkilöt, joita ei voida viranomaistoimin käännyttää, mutta jotka eivät poistu maasta ja menettävät oikeutensa vastaanottopalveluihin (HE 170/2014 vp).

Kansalaisyhteiskunnalla tarkoitetaan usein sitä erilaisten kolmannen sektorin toimijoiden aluetta, joka ei kuulu julkisen hyvinvointivaltiollisen tai kunnallisen toiminnan piiriin. Kansalaisyhteiskunnaksi voidaan laajimmillaan lukea kaikki ihmisten omaehtoinen toiminta. (Juhila 2006, 124.) Tässä tarkastelussa rajaan epämuodolliset verkostot, kuten saman kielen tai lähtöalueen pohjalta muodostuneet yhteisöt tarkastelun ulkopuolelle johtuen empiirisen aineiston rajallisuudesta. Oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten tukeminen on kaikissa tutkimissani kaupungeissa lähtenyt liikkeelle ruohonjuuritason toimijoiden havaittua tuen ja palvelujen tarpeen. Kolmanteen sektoriin kuuluu konkreettisesti tässä tarkastelussa laaja skaala toimijoita kirkoista ja kansainvälisistä järjestöistä valtiokriittisiin aktivistiryhmiin.

Aktivistiryhmät ja epämuodolliset ammattilaisverkostot ovat ensimmäisinä aloittaneet palveluiden tuottamisen. Sen jälkeen erilaiset vakiintuneemmat järjestöt ja sosiaalipalveluiden tuottajat ovat seuranneet perässä[2]. Valtio ja kunnat ulkoistavat vastuitaan perusoikeuksien toteutumisesta kolmannelle sektorille rahoittamalla toimintaa. Kansalaisyhteiskuntaa ja kolmatta sektoria tutkinut David Billis (2010) kuvaa erilaisia hybridisaation muotoja, joista julkisen rahoituksen ja toteuttavan yhdistyksen yhtälö on tässä tapauksessa tyypillisin. Myös julkisin varoin rahoitetut hyvinvointiyritykset, kirkot tai säätiöt voivat joko tuottaa palveluita tai rahoittaa niitä. Hampuri on järjestänyt terveydenhuoltokysymyksen osavaltion rahoilla kolmannen sektorin toimijoiden perustaman palvelutuotantoyrityksen kautta, Helsingissä ja Tukholmassa toimii paperittomille siirtolaisille suunnattuja hankkeita rahapelivaroin. Vaikka asiakaskunnassa kyseessä ovat ryhmät, joita valtiossa ei juridisen logiikan mukaan

voi olla olemassa, valtio kuitenkin on mukana rahoittamassa heille tuotettuja palveluita, usein hankemuotoisesti. Järjestöt, joiden toiminnassa hybridisaatio on vakiintunut, ja jotka ovat pitkälle riippuvaisia valtion rahoituksesta, esimerkiksi palkatun työvoiman yleistyttyä (vrt. Billis 2010), tuottavat palveluita, jotka ovat siten riippuvaisia myös siitä, mitä rahoittaja näkee tärkeäksi.

Käsittelen tässä artikkelissa oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten asiakkuutta. Termin ”asiakas” käyttöä on kritisoitu ja vaihtoehdoksi on esitetty kansalaisista puhumista esimerkiksi sosiaalityön yhteydessä (mm. Saarenpää 2010, 133). Tässä artikkelissa asiakkaiden sijaan kansalaisista puhuminen veisi huomiota pois siitä, että kansalaisuus viittaa kuulumiseen kansallisvaltioon. Esimerkiksi sosiaalityötä tutkivat Merja Laitinen ja Tarja Kemppainen (2010, 144) siteeraavat Julkusta (2003), jonka mukaan Suomessa kansalaiset luottavat hyvinvointipalveluihin. Sen sijaan oikeudettomassa asemassa oleva siirtolainen ei pääasiallisesti voi luottaa pääsevänsä näiden palveluiden piiriin.

Kansallisvaltiolla on velvollisuuksia ensisijaisesti omia kansalaisiaan kohtaan. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset sitovat teoriassa valtioita takaamaan tietyt oikeudet myös muille kuin kansalaisilleen. (Ojanen 2009, Sassen 1998.) Kuitenkaan käytännössä ihmisoikeudet eivät toteudu (vrt. Heikinheimo 2011, PICUM 2010).

Aineisto ja metodin

Tässä artikkelissa tarkastelen ensisijaisesti yhdessä tutkimuskaupungissani kanssakulkemisen keinoin keräämääni aineistoa yhden ihmisen kokemuksista vaihtoehtoisessa palvelujärjestelmässä. Kulttuurimaantieteilijä Jon Anderson (2004) esittelee ”talking whilst walking” -metodia erityisen käyttökelpoisena keinona yhdistää paikan ja kokemuksen yhdistävän tiedon hankintaan. Anderson rakentaa metodi kulttuurimaantieteessä vakiintuneelle ajatukselle ihmisten ja paikan yhteenkuuluvuudesta. Ihmiset vaikuttavat paikkoihin ja paikat ihmisiin ja tämä havainto voi auttaa syvällisemmän ymmärryksen saavuttamisessa. Kanssakulkeminen voi avata tutkijalle paitsi erilaisten tilojen merkityksiä ihmiselle, myös uusia näkökulmia ihmisten kertoessa eri paikoissa niihin liittyviä kokemuksia tai muita sisältöjä. Varsinaisten tapahtumapaikkojen ulkopuolella kulkeminen avaa uusia näkökulmia ja tilaa reflektoida tutkittavien suhdetta esimerkiksi havainnoitavaan tilaan sen ulkopuolelta käsin. (Anderson 2004.)

Käytännössä kanssakulkeminen tarkoitti avun etsimistä yhdessä. Seurasin tilanteet loppuun asti nähdäkseni, löydetäänkö ratkaisu tai ohjataanko henkilö

eteenpäin. Tulkkasin, ellei palveluntarjoaja pystynyt itse kommunikoimaan H1:n kanssa. Puutuin tilanteisiin vasta nähtyäni, mihin tilanne johtaa. Menetelmä oli luonteeltaan osallistuvaa toimintatutkimusta. Aikuiskasvatustieteilijä Juha Suoranta ja sosiaalipedagogi Sanna Ryynänen kuvaavat otetta ”menemisenä mukaan tavallisten ihmisten kamppailuihin oikeudenmukaisemman ja tasa-arvoisemman maailman saavuttamiseksi” (2014, 204). Tässä kohtaa käytin omaa asiantuntijapositiotani siten, että kerroin H1:lle palveluista, joista hän ei ollut kuullut. Suhteestamme muodostui näin molempia hyödyttävä vaihtosuhde.

Kanssakulkeminen tuotti asiointikokemusten havainnoinnin lisäksi suoria spontaaneja kommentteja henkilön kokemuksista välittömästi palveluntarjoajan luona käynnin jälkeen ja toisaalta H1 vertaili itse usein aiempia kokemuksiaan tai ystäviensä kokemuksia tavalla, jota en olisi välttämättä haastattelussa osannut kysyä. Tässä artikkelissa käsittelemäni kokemukset voisivat olla mistä tahansa kolmesta tutkimuskaupungistani. Kaikissa tarjotaan samantyyppisiä palveluita ja tarjoajina on samantyyppisiä toimijoita.

Olen tehnyt kaikissa tutkimuskaupungeissa osallistuvaa havainnointia paikoissa, joissa oikeudettomassa asemassa olevia siirtolaisia kohdataan. Osallistuvan havainnoinnin aikana tein yleisiä ylläpitäviä tehtäviä: keitin kahvia ja siivosin. Toimin myös tulkkina tarvittaessa ja hankin tietoa. Osa toimijoista suuntaa palvelunsa nimenomaan ”paperittomille”, osan kohderyhmä on muu, mutta asiakkaina on myös ihmisiä ilman oleskeluoikeutta. Tarkastelen osallistuvan havainnoinnin keinoin keräämääni aineistoa lähinnä löytääkseni mahdolliset H1:n kanssa saamani tiedon kanssa ristiriitaiset ja täydentävät kohtaamiset palvelujärjestelmässä. Analysoin tekemistäni avoimista, puolistrukturoiduista haastatteluista lähinnä sitä, millainen rooli palveluilla on ollut oikeudettomassa asemassa olevien ihmisten kokonaistilanteessa.[3]

Kaikkea aineistoa säilytetään kryptattuna tutkijan omalla tietokoneella ja siitä on salattu varmuuskopio tutkimuslaitoksen tiloissa. Materiaali ei ole muiden käytettävissä tutkimuseettisistä syistä.

Asiakkaana kolmannella sektorilla

H1:n sosiaalinen verkosto rakentuu samalta maantieteelliseltä alueelta olevista, samaa kieltä puhuvista ihmisistä. Hän on onnistunut suurimmaksi osaksi ratkomaan ongelmansa tuttaviensa kanssa vaihtokaupoilla. Hän on saanut esimerkiksi pieniä palveluksia vastaan majapaikan, ruokaa ja toisinaan palkkaa tai vastikkeetonta rahaa. Hän tuntee muitakin oikeudettomassa asemassa olevia

siirtolaisia, mutta oikeudellisella asemalla ei ole merkitystä verkostojen rakentumisessa. Toissijaisesti tärkeitä verkostoja ovat työn ja harrastusten kautta tutuksi tulleet ihmiset. Myös Ahosen (2014, 80) haastattelemien paperittomien siirtolaisten kohdalla sosiaalisten suhteiden ja sosiaalisen pääoman merkitys korostuu paperittomassa arjessa.

Vaikka paperittomien lukumääriä arvioitaisiin varovasti (esim. Vogel ym. 2009, Database on Irregular Migration), voidaan todeta, että vain pieni osa paperittomista päätyy järjestöjen tarjoamien palvelujen piiriin. Suurin osa onnistuu siis järjestämään asiat toisin. Tutkimuksissa korostuu muiden kuin kolmannen sektorin tarjoamien palveluiden tärkeys selviytymisstrategioiden muodostamisessa (esim. Holgersson 2011, Cyrus 2004). Holgersson mainitsee joidenkin ensisijaisesti muilla keinoilla selviytyneiden haastateltaviensa tukeutuneen välillä kolmannen sektorin palveluihin etenkin materiaalisen avun saamiseksi (2011, 181-182). Ennen terveysongelmiaan H1 pystyi huolehtimaan itsestään. Hän ei olisi tullut järjestöjen palvelujen piiriin, ellei konkreettinen ongelma olisi vaatinut paikallista lainsäädäntöä tuntevien tukea.

Usein sosiaaliset verkostot ovat limittäisiä. H1 löysi drop-in -kahvilan, koska hänen ”maanmiehensä” oli kuullut samassa kirkossa käyvältä kahvilan vapaaehtoiselta palvelusta. Hän tarvitsi juristin neuvoa tilanteeseensa. Oma kirkko oli jo auttanut materiaalisesti ja tarjoamalla oikeudellista neuvontaa kirkon vapaaehtoistyöntekijän kanssa. Hän ei kuitenkaan saanut tavata kirkon kautta ulkomaalaislakiin perehtynyttä asianajajaa, koska ”tapaus ei ole tärkeä”. H1 löysi kahvilaan, vaikka alaovella piti soittaa ovikelloa ja puhua ovipuhelimeen. Kahvilatilan ovella istui vapaaehtoisia, joille piti ilmoittautua, jos halusi puhua jonkun kanssa. Tästä ei mainittu missään, joten H1 ei aluksi pyytänyt vuoronumeroa. Puhuimme arkipäiväisistä asioista. H1 kertoi tulleensa etsimään neuvoa tilanteeseensa. Minulle selvisi puolen tunnin jälkeen, että hän ei ollut ilmoittautunut, ja ohjasin oikeiden henkilöiden luo. Ilmoittautumisen yhteydessä kysyttiin henkilötietoja, kuten nimi, kansalaisuus, äidinkieli ja asiointikieli.

Kun H1 tapasi työntekijän, tehtiin alkukartoitus, jossa kyseltiin lisää tietoja, jotka merkittiin muistiin kaavakkeeseen. Osa tiedoista on rahoittavan instituution vaatimia, osaa järjestö kerää omiin tarkoituksiinsa pysyäkseen selvillä, mitä kävijöiden kanssa on aiemmin tehty. H1:lle ei kerrottu, mihin tarkoitukseen tietoja kerätään. H1 oli oleskelulupansa kanssa välitilassa. Hän ei ollut enää turisti, ei enää paperiton, ei enää turvapaikanhakija, eikä vielä uudelleen paperiton siinä mielessä, että viranomaiset eivät tietäisi hänen maassaolostaan. Hän oli esimerkiksi oikeutettu turvapaikanhakijan sosiaaliturvaan. Hänelle kerrottiin kahvilassa, että häntä ei voida auttaa konkreettisesti, koska hän ei ole paperiton siirtolainen, joille palvelu on suunnattu.

Kohtasimme kahvilassa H1:n kanssa viikoittain kuukauden ajan. Viikkojen kuluessa hän tapasi kaikki muut palkatut työntekijät paitsi lakimiehen, jonka apua tuli pyytämään. Juridinen neuvonta oli kahvilan aloittaessa yksi kysytyimmistä palveluista. Siitä kuitenkin luovuttiin, koska kysyntää oli liikaa ja lakimiehen työaika ei riittänyt kysymyksiin vastaamiseen. H1:n oikeudellinen asema arvioitiin tänä aikana ainakin kahdesti eri työntekijöiden toimesta väärin ja hänelle annettiin virheellistä tietoa hänen oikeuksistaan ja mahdollisuuksistaan kääntyä julkishallinnon puoleen. Lopulta H1 kertoi turhautuneena, että kahvilassa halutaan vain jutella ”ja hoetaan oikeutta terveyteen”[4], mutta kukaan ei pysty auttamaan. Hän onnistui saamaan kertaluontoisesti vaatelahjoituksen. Sitä varten hänen piti riisua kenkänsä ja sukkansa ja osoittaa ”todellinen tarve” sosiaalityöntekijälle. Hän oli kuitenkin sitä mieltä, että ”kahvi ja leivät eivät ratkaise kenenkään tilannetta”. H1:tä ei ohjattu eteenpäin. Lähtiessäni tekemään osallistuvaa havainnointia aktivistiryhmän ruuanjakotilaisuuteen H1 kysyi, mihin olen menossa. Hän halusi tulla mukaan. Tässä kohdassa oma roolini muuttui paikkaan sidotusta osallistuvasta havainnoijasta kanssakulkijaksi.

Aktivistiryhmä jakaa ruokaa tarvitseville kerran viikossa. Sosiaali- ja neuvontapalvelut on suunnattu resurssien vähyyden vuoksi tiukan määritelmän mukaisesti paperittomille siirtolaisille, ensisijaisesti lapsiperheille ja yksintulleille alaikäisille. H1 ei sopinut tähän profiiliin, koska ei vielä ollut paperiton. Hänen kohdallaan yritettiin poikkeusta heikentyneen terveydentilan vuoksi, mutta kukaan aktivisteista ei ilmoittanut voivansa ottaa vastaan tapausta. H1:lle tarjottiin kuitenkin mukaan otettavaksi ruokaa. Ruokakassissa oli paljon raaka-aineita, joita hän ei voinut ilman keittiötä hyödyntää. Pitkäaikainen aktivisti selvitti H1:n vaihtoehdot maahanmuuttohallinnon näkökulmasta ja saimme mukaan puhelinnumeroita, joista voisi kysellä tarkempia ohjeita.

Soitimme pakolaisjärjestölle, joka neuvoi puhelimessa kielillä, joita H1 ei puhunut. Järjestö ei tutustunut tapaukseen lähemmin, koska henkilön turvapaikkatapaus oli jo käsitelty kaikissa oikeusasteissa. H1 ei siis ollut riittävän paperiton, eikä tarpeeksi turvapaikanhakija, tahosta riippuen. Tukijärjestelmän ulkopuolelle jäämistä tapahtuu myös julkishallinnon tuottamissa palveluissa. Esimerkiksi Laitinen ja Kemppainen (2010, 147) kuvaavat samanlaista tilannetta kunnallisessa palvelussa Suomessa vammaisen miehen kohdalla, jonka tilanteesta mikään taho ei ota vastuuta. H1 onnistui hakeutumaan itse asunnottomille tarkoitettuun matalan kynnyksen toimintaan, koska sosiaalityöntekijä ei täysin ymmärtänyt, että H1 ei oikeudellisen asemansa vuoksi kuuluisi paikan kohderyhmään. Hän sai materiaalista apua sosiaalityöntekijän selvityksen perusteella, mutta enemmän oman kuin sosiaalityöntekijän har-

kinnan mukaan. Hän alkoi osallistua vapaaehtoisena toimintaan välttääkseen kiitollisuudenvelan tunteen, vaikka ei kokenut taustayhteisön arvoja itselleen läheisiksi. Kansalaisjärjestötoimintaa tutkinut Riitta Kittilä (2003, 152) arvioi toimintaan mukaan lähtemisen olevan suurin tyytyväisyyden osoitus. Vaikka havaitsin muita esimerkkejä, joissa tämä arvio olisi oikea, ja vaikka myös Holgersson (2011, 182) kuvaa entisten asiakkaiden integroitumista ”autettavista auttajiksi”, H1:n kohdalla oli enemmän kyse koetun velan takaisin maksamisesta.

Lääkärien vapaaehtoisjärjestö tarjoaa terveyspalvelujen lisäksi myös oikeudellista neuvontaa siirtolaisille. H1:llä kesti viikkoja päästä paikalle, sillä vastaanoton alku meni päällekkäin työvuorojen kanssa. Aluksi H1:n piti selittää ulko-ovella, mitä suunnilleen halusi, ja sai numerolapun. Ellei ole paikalla heti ovien auetessa, voi jäädä ilman vuoroa. Lopulta H1 pääsi tapaamaan asianajajaa. Hän selvitti asiansa ja oikeudellisen tilanteensa, mutta ei erityisesti korostanut, miten vakavasta terveysongelmasta oli kyse. Asianajaja oli jo toteamassa, että ei voi auttaa ja toivottamassa onnea. Huomautin tässä vaiheessa H1:lle, että voisi olla tärkeää kertoa terveydentilasta enemmän. Kun asianajajalle korostettiin ulkomaalaislain kannalta tärkeitä tekijöitä, hän löysi tapoja, joilla oikeudellista asemaa voisi parantaa.

Tässä artikkelissa esimerkiksi nostamani henkilön historia Euroopassa osoittaa osaltaan, miten ihmisten elämä ei ole luokiteltavissa yksinkertaisiin oikeudellis-hallinnollisiin kategorioihin. H1 on oleskellut Euroopassa turistina, paperittomana ja turvapaikanhakijana, pääasiallisena motiivinaan löytää työ ja elättää itsensä. Erotessamme viimeisen kerran hän odotti oikeudellisen tilanteensa muuttumista lailliseksi oleskeluksi inhimillisten syiden perusteella. Erilaisten oikeudellisten asemien myötä hänen oikeutensa palveluihin ja työntekoon on vaihdellut. Tämä ei ole poikkeuksellista. Esimerkiksi muutokset työ- ja parisuhteessa tai opiskelujen etenemisessä voivat vaikuttaa oikeudellisen aseman muutokseen. Könönen siteeraa Kitty Calavitaa (1998): ”[E]i ole järkevää tehdä eroa laillisen ja laittoman maahanmuuttajan välillä, ikään kuin he olisivat eri väestöä, koska laki varmistaa, että oikeudellinen asema on määräaikainen ja altis jatkuville keskeytyksille.” (Könönen 2014, 50.)

Julkiselle järjestelmälle vaihtoehtoinen järjestelmä

Jokaisessa tutkimuskaupungissani on useita eri palveluntarjoajia, jotka tarjoavat erilaisia palveluita ja palvelukokonaisuuksia omista lähtökohdistaan. Esimerkiksi oikeudettomassa asemassa oleville siirtolaisille tarjottava ammattiyhdistysliikkeen neuvonta on juuri tietylle kohderyhmälle erityistä neuvontaa,

jota tarjotaan vain tietyssä palvelupisteessä muillekin kuin jäsenille. Poliittisesti motivoitunut aktivistiryhmä taas tarjoaa asiakaslähtöistä tukea niille, jotka onnistuvat saamaan tukihenkilön. Sosiaalityötä tutkiva Kirsi Juhila kuvaa sosiaalityön osalta palvelujen viidakkomaisuuden kasvavan, kun vakiintuneiden, julkisten palvelujen rinnalle syntyy projektimaisia palveluja (2008a, 14). Tämä viidakkomaisuus näkyy oikeudettomassa asemassa oleville siirtolaisille kolmannen sektorin palvelutarjonnan lisääntyessä ja muuttuessa. Palveluntarjoajia on useita ja saatavien palveluiden sisältö muuttuu, kun järjestöt kehittävät palveluitaan ja aloittavat tai lopettavat hankkeita. Hybridisaatio lisää tätä palveluntarjonnan pirstaleisuutta, sillä valtiolta saatava rahoitus on yleensä hankemuotoista. Yksi laajoja palvelukokonaisuuksia tuottavien tahojen hankemuotoisen rahoituksen ongelma tulee esiin kahvilan kohdalla: juridinen neuvonta kaikille piti lopettaa, koska se oli liian suosittua. Hankehakemusta tehtäessä käsitys tarpeellisesta toiminnasta kirjataan hankehakemukseen. Hankkeen ollessa käynnissä toimintoja on vaikea muuttaa vastaamaan käytännössä havaittuja tarpeita hankkeen tiettyihin toimintoihin saadun rahoituksen ja solmittujen työsuhteiden vuoksi.

Kittilä (2003) kirjoittaa kohtuuttomaan asemaan joutuneiden ihmisten kokemuksista järjestöjen tekemästä työstä. Järjestöt koetaan neutraaleiksi tahoiksi, joilta pyytää tukea (mt., 150). Tämä ei aina toteudu oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten kohdalla, etenkään, ellei kolmannen sektorin tuottamat palvelut ole tuttuja. Kohtuuttomaan tilanteeseen joutuneet henkilöt löytävät järjestöjen pariin usein julkishallinnon palvelujen kautta (mt., 151). Myös oikeudettomassa asemassa olevia siirtolaisia saatetaan ohjata kolmannelle sektorille, kun julkishallinnossa ei tiedetä, miten toimia. Joskus paikallinen maahanmuuttoviranomainen tai sairaala ohjasi ihmisiä palveluihin, joita havainnoin.

Etsiessämme vastauksia H1:n kysymyksiin havaitsimme, että asiakkaaksi pääsemiselle eri järjestöjen palveluihin on fyysisiä rajoitteita. On tiedettävä, mihin tulla, erityisesti paikoissa, jotka ovat vaikeasti löydettävissä ja hajallaan ympäri kaupunkia. Suurin osa palveluista on syrjässä tai vaikeiden kulkuyhteyksien päässä, sivukadulla tai vaatii ovikellon soittamista. Osalla palveluista on salainen osoite. Palveluiden löytäminen vaatii yleensä sosiaalisen verkoston, jolta saa tiedon paikasta. H1 löysi tällä tavalla paikkoja, joita itse en tullut ajatelleeksi. Myös aika voi rajoittaa saavutettavuutta. Kun tietyssä paikassa on oltava tiettyyn aikaan saadakseen etsimänsä, voi esimerkiksi säännöllinen työaika olla este palvelujen käyttämiselle, kuten H1:n tapauksessa.

Osallistuvan havainnoinnin yhteydessä kielen merkitys on korostunut. Palveluita tarjotaan eri kielillä, mikä johtaa käytettyjä kieliä puhuvien hakeutumiseen juuri näihin palveluihin. Esimerkiksi kahvilassa, jossa vapaaehtoiset

puhuvat arabiaa, käy paljon arabiankielisiä asiakkaita. Lääkärien vapaaehtoisjärjestössä on vahva venäjänkielen taito ja odotushuoneen yksi pääkäyttökielistä on venäjä. Kielitaidon puute voi olla este asioiden hoitamiseen itse. Esimerkiksi pakolaiskysymyksiin erikoistuneen järjestön puhelinpalvelua tarjotaan vain tietyillä kielillä. Näitä kieliä puhumattomat tarvitsevat jonkun hoitamaan asiaansa.

Asian esittämisen taito korostui useassa palvelussa, joita havainnoin tai joissa vierailimme H1:n kanssa. Tilanteellinen kerronta kuvaa asiakkaan käsitystä siitä, miksi tietyssä paikassa ollaan (Niskala 2008, 102-103). Oikeudettomassa asemassa olevien kohdalla korostuu tilanteellisen kerronnan sovittaminen odotuksiin: juridista apua tarjoavilta tahoilta pyydetään ensisijaisesti neuvoa statusta koskeviin ja virastojen kanssa asiointiin liittyviin kysymyksiin, sekä esimerkiksi palkkasaataviin, ei niinkään materiaalista tukea. Materiaalista tukea toivotaan kirkoilta ja suurilta humanitäärisiltä järjestöiltä. Palveluntarjoajien kannalta taas tärkeää on oikeiden pyyntöjen esittäminen oikeissa kohdissa. Kahvilassa asioidessa pitää osata ensin kertoa ”haluavansa puhua”, antaa tietoja itsestään ja pyytää vuoronumero, että ylipäätään tehdään alkukartoitus. Aktivistiryhmältä pitää osata pyytää jonopaikkaa, että voi jatkossa saada ”kontaktihenkilön”, jonka kanssa tulevaisuudessa voidaan hoitaa tilannetta kokonaisvaltaisesti. Asunnottomille suunnatussa palvelussa pitää osata painottaa asunnottomuuttaan ensisijaisena ongelmana päästäkseen palvelujen piiriin, vaikka ensisijainen ongelma olisi työttömyys tai työhön oikeuttavan oleskeluluvan puute.

Ellei asiaansa osaa kertoa oikeita asioita esiin tuoden, saattaa jäädä ilman tukea, jota palveluntarjoajalla on tarjota. Esimerkiksi H1 kysyi asianajajalta, voisiko parantaa oikeudellista asemaansa, jos saisi pimeän työpaikkansa virallistettua työnantajansa kanssa ja toi esiin vahvaa asemaansa työmarkkinoilla. Terveystilanne ei olisi korostunut lakimiehen kannalta riittävästi. Vaikka asiakas kuvailisi tilanteensa oikein, on siirtolaisten kategorioiden kirjo niin laaja ja monimutkainen, että tilanne on helppo arvioida väärin, kuten H1:lle tapahtui kahvilassa. Väärät tilannearviot voivat johtaa yksittäisen henkilön kohdalla päätöksiin olla hakematta rahaa, johon on oikeutettu, kuten tässä tapauksessa. Havainnoin myös aiheettomia ohjeita olla hakematta opiskelupaikkaa, jolla oikeudellista asemaansa voisi kohentaa. Työnteko-oikeudesta annettiin ristiriitaisia ohjeita H1:n lisäksi myös muille.

Sosiaalityötä tutkiva Asta Niskala (2008) kuvaa kunnallisen sosiaalityöntekijän asiakkaan odotuksia rituaaleista, joita liittyy kahden vieraan ihmisen ensimmäiseen kohtaamiseen. Asiakkaat toivovat esimerkiksi katsekontaktia ja kättelyä, mikä ei aina toteudu (mt., 83-84). Usein oikeudettomassa asemassa oleville

palveluita tarjoavilla tahoilla on vähän resursseja ja kiire. Kohteliaaseen kanssakäymiseen ei aina ehditä panostaa. Osa haastattelemistani henkilöistä koki tulleensa huonosti kohdelluiksi ja olevansa palvelujen ulkopuolella, jos työntekijät eivät esimerkiksi pysähtyneet tervehtimään. Niitä tahoja, joille kanssakäymisen muoto on tärkeää, kehutaan havaintojeni perusteella inhimillisiksi ja ymmärtäväisiksi silloinkin, kun palveluntarjoaja ei voi itse ongelmalle mitään.

H1 ei kokenut kolmannen sektorin palveluiden muodostamassa rinnakkaisjärjestelmässä asiointia helpoksi. Sekä kielikysymyksessä, että asian oikeinkertomisen kohdalla tukihenkilön merkitys korostui. Ilman ”oikeita” kieliä puhuvaa tukihenkilöä asiointi voi jäädä hoitamatta. Palveluntarjoajat eivät juurikaan ohjaa eteenpäin toisille järjestöille, vaikka eivät pysty auttamaan ja toinen järjestö tarjoaisi henkilön etsimää tukea. Esimerkiksi mikään palveluntarjoajista ei ohjannut H1:tä saamaan oikeudellista apua lääkärien vapaaehtoisjärjestöltä, vaikka mahdollisuus oli palveluntarjoajien tiedossa. Toisaalta kaupungissa, jossa palvelutarjonta on hyvin erikoistunutta ja apua pitää hakea eri tyyppisiin ongelmiin eri paikoista, ohjaamista voi tapahtua järjestöjen välillä huolettomasti, mutta vääriin paikkoihin. Tätä tapahtui etenkin havainnoimissani tilanteissa, joissa uutena mukaan tulleet vapaaehtoiset eivät vielä hahmottaneet kaupungin palvelutarjontaa ja ohjasivat eteenpäin harvoille tuntemilleen tahoille.

Asiakkaiden ongelmiin keskittyvässä eri toimijoiden välisessä työnjaossa jokaisella instituutiolla on oma paikkansa. Ihannetilanteessa asiakas saa erikoistunutta apua eri paikoista. Näin ei pahimmissa tilanteissa käy, vaan asiakas voi pudota kaiken avun ulkopuolelle (Karvinen-Niinikoski 2010, 259-260). Laitinen ja Kemppainen (2010, 149-150) siteeraavat suomalaista palvelukäyttäjää, joka ”ei jaksa kertoa tarinaansa” enää yhdellekään. Kokemus toistuu useiden haastattelemieni oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten kohdalla. Asiakaslähtöisten kokonaisvaltaisten palvelujen kohdalla tätä kokemusta ei tuoda esiin. Juhila huomauttaa, että on kohtuutonta olettaa vaikeassa elämäntilanteessa olevien ihmisten jaksavan selvittää yksin etuus- ja palveluviidakkoa ja vaatia tarvitsemiaan palveluja itselleen (2008b, 76).

Havainnoin sekä osallistuvan havainnoinnin että kanssakulkemisen yhteydessä ihmisten kiertävän eri palveluntarjoajien välillä, koska eivät tunne järjestelmiä. Järjestelmää ei missään selitetä auki niin, että henkilö voisi hahmottaa tosiasialliset etenemisvaihtoehtonsa. Näin on myös kansalaisten kohdalla julkishallinnon tarjoamissa palveluissa. Laki on yhä helpommin tavoitettavissa, mutta sen ymmärtäminen on vaikeaa (Saarenpää 2010, 81). Muille kuin siirtolaisille tuotetuissa palveluissa ulkomaalaislakia ei usein tunneta tarpeeksi, paperittomille suunnatuissa palveluissa taas ei välttämättä ole resursseja viedä

kokonaisvaltaisia asioita monivuotisina prosesseina eteenpäin. Kokonaisvaltaisia palveluita oikeudettomassa asemassa oleville siirtolaisille tarjoavat tahot ovat täysin aliresurssoituja kysyntään nähden.

Kahvila tarjoaa kerran kuukaudessa myös ammattiyhdistysliikkeen järjestämää neuvontaa. Ay-liike pitää omaa palvelupistettään vaikeasti löydettävässä paikassa talon sisäpihan puolella kolmannessa kerroksessa ilman kylttejä. Kahvilassa ei erikseen mainita tästä palvelusta. Kävijät voisivat teoriassa tunnistaa palveluntarjoajan rintapielessä olevasta nimikyltistä, jossa ei nimen alla lue ”kahvila” vaan ”ay-järjestö”. Saman katon alla tapahtuvat toiminnot mielletään saman organisaation työksi ja saman kohderyhmän palveluiksi. Asiakkaiden on vaikea hahmottaa eri toimijoita ja toimijoiden erillisiä hankkeita. Toisaalta järjestöjen toiminnot hahmotetaan sen kautta, mitä järjestö tekee perustyönään.

Käänteinen kontrolli ja ansaitseminen

Oikeudellisen kansalaisuuden ulkopuolelle jääneiden kansalaisuuden ja ihmisoikeuksien toteutuminen tapahtuu kansallisvaltioissa julkissektorin ulkopuolella. Valtio ja sen käytännöt tuottavat oletuksia ja odotuksia paperittomista siirtolaisista kolmannen sektorin toimijoille. Havainnoimissani palveluissa oletukset usein liittyvät ihmisten heikko-osaisuuteen ja uhriutumiseen. Eikansalaisen virallisen aseman edellytys kansallisvaltiossa (muulla kuin pakolaisuuteen tai uhrin asemaan liittyvällä syyllä) on omien voimavarojen ja selviytymismahdollisuuksien osoittaminen. Tullakseen tunnistetuksi ”tarvitsevana” ja apua ”ansaitsevana” asiakkaana kolmannen sektorin toimijoiden silmissä, henkilön on usein, päinvastoin kuin viranomaisten kanssa asioidessaan, osoitettava huono-osaisuutensa.[5] Uhrin aseman korostamisen vaatimus vahvistaa toimijoiden oletusta paperittomista siirtolaisista uhreina. Monen toimijan kuvaus heitä eniten tarvitsevasta asiakkaasta on asunnoton, turvapaikkaprosessin jälkeen paperiton nainen, jolla on lapsia tai toisaalta alaikäinen Euroopan unionin vastuunmääritysasetuksen (Dublin III) vuoksi Eurooppaa kiertävä henkilö. Todellisuudessa suurin osa kohdatuista ihmisistä on nuoria tai keskiikäisiä miehiä, joiden ainakin yksi liikkumisen syistä liittyy työhön.

Erityisesti vain paperittomille siirtolaisille palveluja tuottavat tahot kontrolloivat siirtolaisten oikeutusta tuottamiinsa palveluihin valtioon nähden käänteisesti. Tätä perustellaan yleensä sillä, että tiettyyn oikeudelliseen asemaan joutuneet ihmiset ovat kategorisesti muita huono-osaisempia. Vaikka empiirinen näyttö palvelun käyttäjien kohdalla osoittaa oletuksen liian yksinkertaiseksi, perustellaan mieluummin tietyn ryhmän oikeutusta palvelulle muilla kuin alkuperäisillä syillä, kuin laajennetaan asiakasryhmää. Esimerkiksi radi-

kaalin siirtolaissolidaarisuuden ryhmä perusteli rajaustaan ”käännytettävyydellä” ja kahvila viranomaispelolla, vaikka kriteerit eivät olleet yleistettävissä kaikkiin paperittomiin, mutta koskivat osaa muussa oikeudettomassa asemassa olevista siirtolaisista.

Tavassa, jolla monet havainnoimani kolmannen sektorin toimijat määrittelevät ”oikean paperittoman” on piirteitä sosiaaliturvaan liittyvien keskustelujen ansaitsevan ja ansaitsemattoman köyhän (*un/deserving poor*) määrittelemisestä. Oikeutta avun saamiseen on määritelty esimerkiksi sen kautta, ajatellaanko köyhyyden olevan itseaiheutettua, vai itsestä riippumatonta (Pohjola 2010, 22-23). Juhila kuvaa syrjäytymiskeskustelussa erilaisten rajojen vahvistamista ja sen tuottama poissulkemista moraalisena projektina. Hän näkee, että nykyajan ansaitsevia syrjäytyneitä ovat ne, jotka yrittävät lähentyä normia ja ottavat siihen sisältyvät yhteiskunnalliset arvot vakavasti. Ansaitsemattomia taas ovat ne, jotka valitsevat erilaiset arvot ja elämisen tavan, eivätkä pyri liikkumaan kohti keskusta. Poissulkeminen kohdentuu ennen muuta ansaitsemattomiin syrjäytyneisiin. Valtion näkökulmasta ansaitsemattomia voidaan sulkea kokonaan niin sanotun normaalin yhteiskunnan ulkopuolelle. Siirtolaisten kohdalla tämä tarkoittaa turvapaikkahakemusten hylkäämisiä, maasta poistamisia, vastaanottokeskuksiin sijoittamista ja säilöönottoyksiköihin sulkemista. Heihin voidaan kohdistaa muita kansalaisia kovempia kontrollin keinoja. (Juhila 2006, 81-82).

Ansaitsemattomuus valtiotasolla ja kolmannen sektorin toimijoiden keskuudessa on käänteistä: ansaitsevia ovat juuri ne, joiden turvapaikkahakemus on hylätty, joita ollaan poistamassa ja jotka ovat sijoitettuna laitoksiin. Väliinputoajiksi ovat jäämässä ne, joita valtio ei voi täysin sulkea ulos, koska he kuuluvat Euroopan unioniin joka kansalaisuuden tai oleskeluluvan kautta. He eivät ole monien järjestöjen näkökulmasta riittävän huonossa asemassa, siis ansaitsevia, koska voisivat teoriassa parantaa omaa elämäänsä jossain muussa Euroopan valtiossa. Kolmannen sektorin kannalta ansaitsemista ja ansaitsemattomuutta voidaan tarkastella ”karkotettavuuden” käsitteen kautta (De Genova 2002 ja 2005). Siirtolaisuutta tutkiva Nicholas De Genova (mt.) pitää tosiasiallisia maasta poistamista tärkeämpänä kontrollimekanismina mahdollisuutta tulla poistetuksi maasta ja siihen liittyvää pelkoa. Hierarkkisesti eniten ansaitsevina nähdään ne, jotka elävät Euroopan ulkopuolelle suuntautuvan maasta poistamisuhan alla. Toissijaisesti ansaitsevia ovat Dublin-järjestelmän perusteella muualle Eurooppaan avoimen tai päättyneen turvapaikkahakemuksensa vuoksi käännytettävissä olevat, ja sitä kautta mahdollisesti edelleen käännytettävät. Vähiten ansaitsevia ovat ”eurooppalaiset”.

Ihmisten materiaaliset ja oikeudelliset tarpeet eivät ole havaintojeni perusteella jaettavissa näiden jakolinjojen mukaan. Konkreettisimmillaan tämä

näkyi eräässä osallistuvan havainnoinnin tilanteessa, kun kohtaamani henkilö kertoi olleensa aiemmin kolme vuotta kokonaan paperittomana. Hän oli saanut oleskeluluvan toisessa Euroopan maassa, mutta se oli umpeutumassa. Hän asui yksiössä paperittomien ja muiden siirtolaisten kanssa kaupungin laidalla. Henkilölle kerrottiin usein kahvilassa, että hän ei varsinaisesti tarvitse apua, koska on paremmassa asemassa kuin paperittomat. Tosiasiallisesti hänen saamansa materiaalinen apu päätyi asumisyhteisön yhteiseen käyttöön ja sitä kautta välillisesti ”ansaitseville”, jotka eivät itse koskaan tulleet fyysisesti järjestöjen tiloihin. Myös ”oikea asenne” voi määritellä ansaitsemista ja ansaitsemattomuutta. Esimerkiksi kyseinen henkilö ei osoittanut kiitollisuutta tai suostunut uhrin asemaan ja joutui toimintaa aiheellisestikin kritisoidessaan usein sanaharkkaan palveluntarjoajien kanssa.

Liian hyväosaisina nähdyt henkilöt voidaan nähdä vaihtoehtoisen järjestelmän hyväksikäyttäjinä. Kahvilassa ihmiset jättivät vanhan talvitakkinsa ulos osoittaakseen, että eivät omista takkia lainkaan. Kun tämä huomattiin, pääteltiin, että asiakkaat ovat liian hyväosaisia materiaalista apua tarvitakseen. Haastattelemieni ihmisten oma näkemys paremman talvitakin tarvitsemisesta liittyi joukkoon sulautumiseen. Jos näyttää köyhältä, todennäköisyys kontrolleihin lisääntyy. Avun tarve ei siis liittynyt lämpimänä pysymiseen, vaan ”normaaliuden” ja huomaamattomuuden tavoitteluun. Järjestö kuitenkin vastaa vaatelahjoituksillaan materiaaliseen puutteen oletukseen. Holgersson (2011) kuvaa vastaavaa ruuanjakotilannetta, jossa ruoka jaetaan jakajien näkökulmasta parhaalla mahdollisella tavalla. Asiakkaat toivoivat pieniä parannuksia, kuten muovipusseja, joista lahjoitettu ruoka ei näy läpi (mt., 182).

Sosiaalityötä tutkiva Anneli Pohjola (2010) korostaa, että ihmisen ja hänen ongelmatilanteensa erottaminen toisistaan on keskeistä. Luokittelu voi olla omassa toiminnassa tarpeen, mutta se voi olla myös rajaavaa ja ihmisen todellinen elämäntilanne jää näkemättä. (mt., 32-33.) ”Paperittoman” käyttäminen määrittelevänä kategoriana on tällainen luokittelu, joka voi helpottaa työtä ja samalla johtaa työtä harhaan. Varomattomalla yleistyksellä voidaan tuottaa kategorioita, jotka eivät vastaa ihmisten tilanteita (mt., 37-39). Laitinen ja Kemppainen (2010, 161) korostavat asiakkaan hyväksymistä sellaisenaan sekä tuomitsemattomuutta. Havainnoimissani tapauksissa kohderyhmän rajaaminen tiukasti ja omia käsityksiä vastaavan ”uhrikuvaan” varaan tuottaa pahimmillaan luodun kohderyhmän ulkopuolelle jäävien ihmisten syyllistämistä omasta tilanteestaan.

Asiakasryhmämäärittely ja todellinen asiakaskunta voi poiketa paljon, mutta silti asiakkaaksi toivotaan ”oikeita paperittomia”. Osallistuvan havainnoinnin ja haastattelujen aikana toive ”oikeista paperittomista” asiakkaina toistui

lähes kaikissa niissä palveluissa, jotka on rakennettu ilman aiempaa kontaktia paperittomiin siirtolaisiin. Juhila (2006, 252) näkee instituution läpi tulkitun asiakkuuden asiakaslähtöisen ongelmien tulkinnan vastakohtana. Monissa havainnoimistani tapauksista instituutiot hakevat itselleen oikeanlaisia asiakkaita, eivätkä muokkaudu asiakkaidensa tarpeiden mukaan. Oikea-aikainen tuki oleskeluluvan säilyttämiseksi voi jäädä saamatta, koska henkilö ei ole tarpeeksi paperiton. Tällaista oikeudellisen aseman perusteella tapahtuvaa asiakkaiden valikoimista ei tapahdu samalla tavalla järjestöissä, jotka tarjoavat anonyymeja palveluita kohderyhmille, jotka valikoituvat muin kuin oikeudelliseen asemaansa liittyvin perustein. Toisaalta esimerkiksi ”asunnottomuus” voi muodostaa vastaavan kategorian kuin ”paperittomuus” ja oikeudelliseen asemaan liittyvä ongelma jää näkemättä.

Valta ja voimattomuus

Laitinen ja Pohjola (2010, 8) toteavat, että asiakkuutta ei voi tarkastella vain yksilön näkökulmasta, vaan asiakkuus on aina sidoksissa myös rakenteisiin. Palveluja tarjoavien tahojen asiakaskäsitykseen liittyy arvoasetelmia, moraalikäsityksiä ja ihmisten yhteiskunnallisten sidosten ja arkielämän erilaisia tulkintoja (Pohjola 2010, 19). Suhde asiakkaaseen on aina valtasuhde, minkä voi tiedostaa ja muuttaa positiiviseksi vallankäytöksi. Keskeistä muutoksessa on asiakkaan näkeminen järjestelmän uhrina enemmän kuin oman elämänsä uhrina. (Laitinen ja Pohjola 2010, 10.) Myös kolmannen sektorin palveluissa valtasuhteet muodostavat osan asiakkuuskokemuksia. Holgersson (2011) vertaa paperittomien ruuanhakijoiden tilallista käyttäytymistä asiakkuustilanteisiin maahanmuuttovirastossa. Molemmissa ihmiset hakeutuvat istumaan lähelle ovea, pitävät ulkovaatteet päällään ja kehon kieli kertoi varuillaan olosta (mt., 180).

Vaikka ihmisoikeudet takaavat oikeudettomassa asemassa oleville siirtolaisille teoriassa pääsyn palveluihin, käytännössä oikeuksien hakemisesta virallisesta järjestelmästä voidaan rangaista käännyttämällä. Oikeudettomaan asemaan joutuminen on äärimmäisellä tavalla järjestelmästä syrjäytymistä, joten syrjäyttämisanalyysit soveltuvat ilmiön analysointiin. Kirsi Juhila (2006) toteaa marginaaliin sijoitettujen joutuvan pahimmillaan aktiivisesti syrjäytetyksi yhteiskunnan sisäpiiristä. Yhteiskunnan reunoilta ei pyritäkään löytämään väyliä keskemmälle, vaan liikettä päinvastoin pyritään estämään. (Mt., 78-79.) Oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten kohdalla maahanmuuton kontrolli toimii sekä kategorioista syrjäyttävänä, että syrjässä pitävänä mekanismina. Juhila (2006, 80) siteeraa David Sibleyta (1995), joka pitää konkreettisina rajoina esimerkiksi syrjäytettyjen sulkemista kontrolloitaviin paikkoihin.

Oikeudettomassa asemassa olevien kohdalla säilöönottoyksikkö on tällainen potentiaalinen, konkreettinen uhka. Suurimmaksi osaksi kuitenkin ulossulkeminen on abstraktimpaa, virallisen yhteiskunnan ulkopuolelle jättämistä lupakategorioihin ja oikeanlaisen luvan puuttumiseen vedoten (Andersson 2015).

Osa järjestöistä valikoi onnistumisennusteen perusteella tapauksia, joita lähdetään ajamaan. Ellei henkilön tilanteessa nähdä elementtejä, joiden avulla oikeudellista asemaa voisi parantaa, ei kokonaisvaltaista auttamista välttämättä ole tarjolla. Syrjäytymiskeskustelussa on käytetty poistyöntämisen käsitettä. Tarkoituksellista poistyöntämistä tapahtuu kun todetaan, että asiakkaan hyväksi ei voida tehdä mitään. (Niskala 2008, 93.) Tällainen luokittelu voi Pohjolan mukaan vaikuttaa palveluohjaukseen. Tämä näkyy erityisesti oikeusaputapauksissa ja siinä, kuka edes pääsee tapaamaan lakimiestä, tai saa apua asiansa ajamiseen. Vaihtoehto luokittelulle olisi asiakkaan ymmärtäminen toimivana subjektina. (Pohjola 2010, 34-35.) Juhila (2006) toteaa, että asiakkuudesta ja institutionaalisesta suhteesta neuvotellaan ongelmaa määritettäessä. Tässä tapauksessa oleskelulupastatuksen merkitys neuvotteluaseman määrittäjänä korostuu järjestöissä, jotka rajaavat palvelunsa kapealle kohderyhmälle.

Osa tapaamistani siirtolaisista tulkitsi valtasuhteita rahan ja informaation kautta. He analysoivat kaikkien tienaavan rahaa siirtolaisilla ja olevansa itse siirtolaisuusteollisuuden raaka-ainetta. Monet havainnoimani ja haastattelemani ihmiset kokivat, että heiltä lypsetään tietoja järjestön käyttöön. Asiakasnäkökulmasta syitä tiedon keräämiselle ei avata riittävästi. Kieltäytyminen on vaikeaa, koska pelkona on palvelujen ulkopuolelle jääminen.

Asiakkaan asema voi olla toiminnan kohteena olemista, kuten kahvilassa käyntiä ja palveluiden vastaanottamista. Palveluita tarvitsevan osallisuus toteutuu, kun henkilön oma näkemys tilanteesta ja sen ratkaisusta otetaan huomioon tasavertaisena ja ratkaisuja suunnitellaan yhdessä, kuten radikaalin siirtolaissolidaarisuuden ryhmän kohdalla ihannetilanteessa, jossa henkilö on saanut tukihenkilön (vrt. Pohjola 57-59). Asiakkuuden muodot voivat toteutua erilaisina jopa saman toimijan palveluissa. Äärimmillään tämä näkyy, kun vapaaehtoistyöntekijöitä on paljon ja ymmärrys työn luonteesta poikkeaa järjestävän tahon sisällä. Palveluntarjoajan oma kuvaus asiakkuuskäsityksestä ja toiminnan luonteesta ei välttämättä vastaa sitä, miltä tilanteet vaikuttavat osallistuvassa havainnoinnissa. Esimerkiksi tarjottua palvelua voimauttavana kuvannut henkilö vaati asiakasta osoittamaan huono-osaisuutensa.

Sosiaalityötä säätelee osaltaan laki. Vapaaehtoistyötä ei säädellä samalla tavalla, mikä tarkoittaa esimerkiksi asiakkaan totaalista oikeusturvan puuttumista väärin neuvottaessa. Toisaalta erilaisia luovia ratkaisuja, jotka voivat mahdollistaa oleskelun virallistamisen, voi olla vaikeaa toteuttaa julkisen pal-

veluntarjoajan palveluissa lainsäädännön puitteissa. Esimerkiksi työn etsiminen, avioliiton tekninen järjestely tai taloudellinen avustaminen saattaa vaatia järjestelmän ohi toimimista.

Suomessa laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista säätelee sosiaalityön asiakkaiden asemaa julkisen sosiaalihuollon alueella. Lain pykälissä 4 ja 8 todetaan muun muassa, että ”asiakkaalla on oikeus saada sosiaalihuollon toteuttajalta laadultaan hyvää sosiaalihuoltoa ja hyvää kohtelua ilman syrjintää” ja ”sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan”. (Juhila 2008b, 71.) Oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten kanssa tehtävässä työssä on vain ammattikuntien omia eettisiä sääntöjä ja ryhmien itselleen tekemiä ohjeita eettisestä työstä. Vaikka ohjeet ovat usein yksityiskohtaisia ja tiukkoja, Sigvardsdotter (2012, 108) kuvaa tilannetta, jossa hänelle esitellään ihmisiä odotustilassa mainiten kaikkien kuullen oleskelustatus ja ongelmat. Olen istunut H1:n kanssa vastaavassa tilanteessa. Pöydässä istui samalta alueelta muuttaneita ihmisiä, joiden kanssa hän ei halunnut olla tekemisissä heidän hämäräperäisten taloudellisten järjestelyjensä vuoksi. Työntekijä tuli tässä tilanteessa selvittämään H1:lle kaikkien kuullen mahdollisuutta hoitaa itse omaa asiaansa ja paljasti samalla ongelman muille.

Tanskassa ja Norjassa tehdyissä tutkimuksissa on havaittu sosiaalityössä pahimmillaan loukattavan asiakkaiden itsemääräämisoikeutta ja syyllistettävän heitä sekä tuotetaan häpeällisyyden kokemuksia (Karvinen-Niinikoski 2010, 256). Tätä tapahtuu myös oikeudettomassa asemassa oleville. Ulossulkemisen kokemukset voivat olla alentavia, jos asiakkaalle kerrotaan, että hänen tapauksensa ei ole tärkeä, kuten H1:n kirkon oikeudellinen neuvoja totesi. Havainnoin useasti tilanteita, joissa ei-paperittomille painotettiin heidän hyvää asemaansa, vaikka todellisuudessa joidenkin muussa oikeudettomassa asemassa olevien elinolosuhteet olivat heikommat kuin osalla paperittomista. Avun piiriin päässet kuvailivat nöyryytetyksi joutumista, kun eivät voi itse valita, mitä pukevat päälleen tai joutuvat osoittamaan köyhyyttään, mitä tapahtui erityisesti niin sanottua tarveharkintaa soveltavien toimijoiden kohdalla. Toisaalta Holgersson mainitsee haastateltavien kertoneen saatavilla olevien palveluiden ja etenkin sosiaalisen tilan tärkeydestä (2011, 181). Eräs haastattelemani henkilö huomautti, että vaikka järjestelmä ei ole täydellinen, muutakaan ei ole.

Kun oikeudettomassa asemassa olevat siirtolaiset eivät ole itse järjestäytyneet, kolmannen sektorin toimijat nousevat asianajajan rooliin. Tätä perustellaan usein tiedolla. Tiedonkerääminen mainitaan etenkin hankemuotoisessa työssä usein yhdeksi tavoitteista. Kuten artikkelin alussa mainitsin, on kolman-

nen sektorin toimijoiden tieto aina valikoitunutta, koska vain osa oikeudettomassa asemassa olevista siirtolaisista hakeutuu palvelujen piiriin. Hybridisaation rooli nousee kiinnostavaksi, jos hankkeiden toimintoja ja kohderyhmiä suunnitellaan vastaamaan rahoittajan toiveita ja näiden toimintojen pohjalta saadun tiedon perusteella tehdään rajattua vaikuttamistyötä. Muun muassa Ticktin (2011) huomauttaa valikoitujen elämän osa-alueiden nostamisen keskiöön hälventävän varsinaista ongelmaa. Esimerkiksi Ranskassa uhrin asemaan ja hoivaan keskittyminen epäpolitisoi sans-papiers -liikkeen kamppailua ”papereista” ja vahvisti rajaa hoivan kohteiden (ansaitsevien) ja muiden välillä. Ticktin kutsuu hoivaan keskittymistä ihmisiä uhriuttavan poliittisen ongelman sijaan antipolitiikaksi. Haastattelemani oikeudettomassa asemassa olevat politisoituneet henkilöt ovat esittäneet vastaavaa kritiikkiä.

Juhila jakaa tiedon asiantuntijatietoon, joka on yhtäältä asiakkaista kertyvää tietoa ja toisaalta tietoa esimerkiksi sosiaalityön työmenetelmistä. Tiedot voivat perustua monenlaiseen tutkimusmateriaaliin akateemisesta perustutkimuksesta erilaisiin hallinnollisiin selvityksiin ja projektiraportteihin. Eri lähteistä kertyvä tieto ja tiedosta organisaatioissa tehdyt tulkinnat antavat toimijoille välineitä tehdä päätelmiä asiakkaiden tilanteista ja arvioida niitä. Tieto siis voi olla apuna diagnoosin tekemisessä. (Juhila 2006, 87-88.) Toisaalta valikoitunut tieto voi johtaa analyyseja ja työn tapoja, siis myös poliittista vaikuttamista, harhaan. Palvelutuottajien kokemukseen perustuva tieto, usein sen pojalta rakentuva tutkimus ja sitä kautta kumuloituva ymmärrys paperittomuudesta on aina rajallista. Sen ulkopuolelle jäävät ne, joilla ei ole halua tai tarvetta olla tekemisissä kansalaisyhteiskunnan tuottamien palveluiden kanssa.

Johtopäätökset

Meneillään olevasta tutkimuksesta ei voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä oikeudettomassa asemassa olevien ja järjestöjen suhteesta, vaikka kokemukset voi yleistää tutkimiini suuriin pohjoiseurooppalaisiin kaupunkeihin. Tässä tutkimuksessa toistuu monien muiden tavoin otantaongelma. Tavoitan lähinnä siirtolaisia, joilla on jonkinlainen kontakti palveluntarjoajiin. Katveeseen jäävät ne, jotka eivät löydä tuotettuja palveluita, tai joilla ei ole niille tarvetta. Ahosen (2014) kokemus paperittomista, jotka kertovat, että heitä oli haastateltu paperittomuudestaan aiemminkin, toistuu omassa tutkimuksessani. Otanta on tässäkin tapauksessa valikoitunut ja paperittomia siirtolaisia käsittelevissä tutkimuksissa haastateltavat voivat olla osin samoja kuin muissa tutkimuksissa.

H1:n kokemukset eivät olleet poikkeuksellisia osallistuvan havainnoinnin

keinoin keräämissäni havainnoissa tai haastatteluissa: ihmiset eivät hahmota palvelutarjontaa, eivätkä kohderyhmärajaukset ole selvillä. Asiakkuuskokemuksia kertyi paljon, koska kävimme yhdessä läpi merkittävän osan kaupungissa oikeudettomassa asemassa oleville siirtolaisille tuotettuja palveluita. Kokemukset vaihtelivat myönteisistä erittäin kielteisiin.

Oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten asiakkuus muodostuu vuorovaikutuksessa palveluja tarjoavien kolmannen sektorin toimijoiden kanssa. Julkiselle järjestelmälle vaihtoehtoinen järjestelmä rakentuu kun huomataan, että siirtolaisuuden tunnistettujen kategorioiden ulkopuolelle syrjäytetään ryhmiä. Näistä ryhmistä muodostetaan keinotekoisesti uusia, järjestelmän ulkopuolisuuteen perustuvia kategorioita. Oikeudeton asema syntyy valtion kontrollimekanismien kautta, mutta palvelutarjoajien piiriin päästäkseen ihmisten on usein asetettava itsensä käänteiseen positioon ja tuotava esiin uhriasemansa ja heikkoudet. Tutkimuksessani oikeudelliset kategoriat osoittautuivat tärkeämmiksi palveluita tuottaville tahoille kuin oikeudettomassa asemassa oleville ihmisille, mikä on linjassa aiempien tutkimusten kanssa. Palveluita tarjoavien luokittelut ja käsitykset kohderyhmien tilanteesta vaikuttavat palveluihin pääsyyn, uusien katvealueiden syntymiseen ja asiakaskokemuksiin. Asiakkuuden esteet voivat liittyä esimerkiksi tiedon puuttumiseen tai palveluiden saavutettavuuteen.

Kolmannen sektorin toimijat kategorisoivat asiakkaitaan valtioon nähden käänteisesti siten, että huonoimmassa oikeudellisessa asemassa olevien henkilöiden saattaa olla helpompaa löytää palveluita, kuin ihmisten, joilla on teoriassa parempi asema, mutta yhtä vähän tai vähemmän oikeuksia. Käänteisistä kategorioista, kuten ”paperittomuudesta” muodostuu kolmannella sektorilla yksi ansaitsemisen ja ansaitsemattomuuden kriteereistä. Ansaitsemista määrittelevät myös asian esittämisen taito ja kiitollisuuden osoittamisen kaltaiset tekijät. Kategorioiden ulkopuolelle jäävät ihmiset voivat joutua huonompaan asemaan, koska eivät saa tarvitsemaansa tukea ajoissa. Esimerkiksi H1:n kohdalla paperittomaksi joutuminen oli teoriassa mahdollista estää, mutta hän jäi lähes kaikkien tarvitsemiensa palveluiden ulkopuolelle, koska ei täyttänyt minkään kohderyhmän kriteereitä. Muun kuin oikeudellisen aseman perusteella asiakkaitaan tavoittelevat tahot pystyvät kokonaisvaltaisemmin vastaamaan asiakkaiden tarpeisiin. Kuitenkaan nämä toimijat eivät välttämättä pysty toimimaan oleskelun virallistamiseen liittyvissä kysymyksissä.

Valtasuhteiden merkitys korostui kohderyhmärajauksen ja ulkopuolelle jättämisen lisäksi tiedon keräämisessä. Tietojen antaminen koettiin toisinaan epämiellyttäväksi, mutta harva kieltäytyi, koska sen epäiltiin johtavan palvelujen ulkopuolelle jäämiseen. Osassa palveluista palveluntarjoajan ja asiakkaiden

käsitys tarpeista oli hyvin erilainen. Usein humanitäärinen materiaalinen apua nähtiin palveluja tarjoavien taholta keskeisenä, kun taas oikeudettomassa asemassa olevien keskuudessa korostui pyrkimys ”normaaliin” joko oleskeluluvan tai sulautumisen muodossa. Asiakaslähtöisyyden sijasta instituution läpi nähty asiakkuus korostaa valtasuhteita.

Monet palveluntarjoajat tarjoavat vain joitain, erikoistuneita palveluita, kuten juridista neuvontaa tai terveyspalveluita. Erikoistuneet palvelut ovat palveluita tuottavien tahojen kannalta selkeitä: toimijat keskittyvät omaan osaamisalueeseensa ja tarjoavat palveluita myös niille, jotka eivät pääse saman palvelun piiriin julkishallinnon kautta. Kuitenkin erikoistuvien palveluiden ongelmana on yhtäältä instituutiolähtöisyys ja toisaalta ”viidakoituminen”: järjestelmästä tulee vaikeasti hahmotettava. Hybridisaatio ja sitä kautta hankemuotoisuuden lisääntyminen lisäävät ”viidakoitumista” ja muuttuvan järjestelmän sekavuutta. Tässä erityisesti korostuu potentiaalisen asiakkaan sosiaalisen pääoman merkitys sekä paikallistuntemus ja järjestelmän ymmärtäminen edellytyksenä avun saamiselle. Vaikka oikeudettomassa asemassa oleva henkilö olisi periaatteessa löytänyt etsimänsä tahon, voi tuki jäädä saamatta, ellei osaa kertoa tarinaansa instituution kannalta oikein. Tilanteellisen kerronnan taito on olennainen oikean avun saamiseksi.

Kolmannen sektorin palvelutuotanto on johtanut oikeuksien toteutumisen parantumiseen niiden kohdalla, jotka löytävät palvelut ja osaavat asiakkaina hyödyntää niitä, mutta ei itse kysymyksen ratkaisuun papereista. Ticktinin tavoin näen tarpeellisena analysoida jatkossa tarkemmin kolmannen sektorin ja asiakkaiden poliittista suhdetta ja mahdollista antipolitiikkaa.

Monet vaihtoehtoisen palvelujärjestelmän kokemuksista vastaavat niitä kokemuksia, joita kansalaisilla on sosiaalityöstä. Olisikin aiheellista pohtia, voisivatko oikeudettomassa asemassa olevien siirtolaisten kanssa työskentelevät tahot hyötyä kriittisen sosiaalityön opeista.

Viitteet

1 Tutkimuksella on Itä-Suomen yliopiston tutkimuseettisen lautakunnan tutkimuslupa.

2 Jätän tarkastelun ulkopuolelle säilöönottoyksiköissä tapahtuvan työn, vaikka kaikissa tutkimuskaupungeissa jokin ei-julkinen taho tekee työtä säännöllisesti myös säilöönottokeskuksissa.

3 Artikkelin aineisto on osa väitöskirjatutkimukseni ”Irregular Migrants, Alternative Structures and Services” laajempaa aineistoa. Analysoin tätä artikkelia varten vain asiakkuuteen liittyviä osia.

4 Julkishallinnon terveydenhuoltopalveluista oli saatavilla materiaalia ja oikeudesta tervey-

teen tiedotettiin suullisesti.

5 Julkisella sektorilla samanlainen käänteisen kontrollin ilmiö syntyy, jos pääsy palveluihin taataan vain ”paperittomille”.

Kirjallisuus

Ahonen, Talvikki (2014). *We have labels but the labels sometimes make us think that we are different. Paperittomien siirtolaisten kansalaisuuden toteutuminen*. Pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto.

Anderson, Bridget (2015). Kumppaneita vai kilpailijoita? Maahanmuuton vaikutusten uudelleenarviointia. *Janus: sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 23 (1), 83-92.

Anderson, Bridget (2010). *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. Lontoo: Zed Books.

Anderson, Jon (2004). Talking whilst walking: a geographical archeology of knowledge. *Area*, 36(3), 254-261.

Cyrus, Norbert (2004). *Aufenthaltsrechtliche Illegalität in Deutschland . Sozialstrukturbildung – Wechselwirkungen – Politische Optionen*. Nürnberg: Bericht für den Sachverständigenrat für Zuwanderung und Integration.

David, Billis (2010). Towards a theory of hybrid organizations. David Billis (toim). *Hybrid Organizations and the Third Sector. Challenges for Practice, Theory and Policy*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan

Database on Irregular Migration. http://irregular-migration.hwwi.net. Luettu 3.3.2015

Dauvergne, Cathrine (2008). *Making People Illegal. What Globalization Means for Migration and Law.* New York: Cambridge University Press.

De Genova, Nicholas (2005). *Working the Boundaries. Race, Space, and “Illegality” in Mexican Chicago*. Durham: Duke University Press.

De Genova, Nicholas (2002). Migrant ”illegality” and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology*, 31, 419–447.

Düvell, Frank (2009). Pathways into irregularity. The social construction of irregular migration. Comparative Policy Brief. CLANDESTINO Project. http://clandestino.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/12/clandestino_policy_brief_comparative_pathways.pdf. Luettu 3.3.2015.

Düvell, Frank (2008). Clandestine migration in Europe. *Social Science Information*, 47(4), 479–497.

Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet (Aufenthaltsgesetz – AufenthG). § 96 Einschleusen von Ausländern. http://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/__96.html. Luettu 19.11.2015.

HE 170/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta annetun lain ja ulkomaalaislain muuttamisesta. http://217.71.145.20/TRIPviewer/show.asp?tunniste=HE+170/2014&base=erhe&palvelin=www.eduskunta.fi&f=WORD. Luettu 3.3.2015.

Heck, Gerda (2008). *”Illegale Einwanderung”. Eine umkämpfte Konstruktion in Deutschland und den USA*. Münster: UNRAST-Verlag.

Heikinheimo, Karoliina (2011). *Jokaisen oikeus korkeimpaan saavutettavissa olevaan ruumiin- ja mielenterveyteen paperittomien siirtolaisten kohdalla*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.

Holgersson, Helena (2011). *Icke-medborgarskapets urbana geografi*. Göteborg: Glänta produktion.

Juhila, Kirsi (2008a). Aikuisten parissa tehtävät sosiaalityön areenat. Teoksessa: Arja Jokinen &

Kirsi Juhila (toim.). *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino.
Juhila, Kirsi (2008b). Aikuisten parissa tehtävät sosiaalityön yhteiskunnallinen paikka. Teoksessa: Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.). *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino.
Juhila, Kirsi (2006). *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat.* Tampere: Vastapaino.
Keskimäki, Ilpo & Eeva Nykänen & Hannamari Kuusio (2014). *Paperittomien terveyspalvelut Suomessa*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 11/2014.
Karakayali, Serhat & Enrica Rigo (2010). Mapping the European Space of Circulation. De Genova, Nicola ja Nathalie Peutz (toim.) *Deportation Regime. Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement.* Durham: Duke University Press.
Karvinen-Niinikoski, Synnöve (2010). Ongelmanratkaisuperinne ja kriittinen ammatillisuus sosiaalityössä. Teoksessa: Laitinen, Merja ja Anneli Pohjola (toim.). *Asiakkuus sosiaalityössä.* Helsinki: Gaudeamus.
Kittilä, Riitta (2003). Järjestöt kohtuuttomien tilanteiden avaajina. Teoksessa: Anna Metteri (toim.) *Asiakkaan ääntä kuunnellen. Kitkakohdista kehittämisehdotuksiin*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y.
Könönen, Jukka (2014). *Tilapäinen elämä, joustava työ. Rajat maahanmuuton ja työvoiman prekarisaation mekanismina*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
Laitinen, Merja & Tarja Kemppainen (2010). Asiakkaan arvokas kohtaaminen. Teoksessa: Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.). *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.
Laitinen, Merja & Anneli Pohjola (2010). Asiakkuus – sosiaalityön ydinteema. Teoksessa: Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.). *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.
Leppäkorpi, Mervi (2011). *Asiaton oleskelu kielletty. Tutkimusmatkalla paperittomien Suomessa.* Helsinki: Into Kustannus.
Niskala, Asta (2008). *Salatusta suhteesta kahden kimppaan - Analyysi sosiaalityön prosessin rakentumisesta.* Rovaniemi: Lapin yliopisto.
Ojanen, Tuomas (2009). *Johdatus perus- ja ihmisoikeusjuridiikkaan*. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteelinen tiedekunta.
PICUM (2010). *PICUM's Main Concerns about the Fundamental Rights of Undocumented Migrants in Europe*. Bryssel: PICUM
Pohjola, Anneli (2010). Asiakas sosiaalityön kohteena. Teoksessa: Merja Laitinen ja Anneli Pohjola (toim.). *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.
Saarenpää, Ahti (2010). Kansalainen, yksilö oikeudellisesti kaiken keskipisteenä. Teoksessa: Merja Laitinen ja Anneli Pohjola (toim.). *Asiakkuus sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.
Saarinen, Aino & Aino Markkanen & Heini Puurunen (toim.) (2012). *Huomio! Romaneja tiellä.* Helsinki: Like.
Sager, Maja (2011). *Everyday Clandestinity: Experiences on the Margins of Citizenship and Migration Policies*. Lund: Lund University.
Sassen, Saskia (1998). *Globalization and Its Discontents*. New York: The New Press.
Sigvardsdotter, Erika (2012). *Presenting the Absent. An Account of Undocumentedness in Sweden*. Uppsala: Uppsala Universitet.
Ticktin, Miriam (2011). *Casualties of Care: Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. Berkeley: University of California Press.
Vogel, Dita & Manuel Aßner (2009). Wie viele Menschen leben illegal in Hamburg? Eine Schätzung der Gesamtzahl und ausgewählter Strukturmerkmale mit der Logicom-Methode. Teoksessa: Dita Vogel & Manuel Aßner & Emilja Mitrović & Anna Kühne: *Leben ohne Papiere. Eine empirische Studie zur Lebenssituation von Menschen ohne gültige Aufenthaltspapiere in Hamburg*. Hampuri: Diakonisches Werk Hamburg.